

FIGYELŐ

Gergely András

LAJTAI L. LÁSZLÓ: „MAGYAR NEMZET VAGYOK”

Az első hazai tárgyú történelemkönyvek nemzetdiskurzusai

Merész a kijelentés, így első személyben: „magyar nemzet vagyok”. Persze nem azt jelenti, hogy a szóló lenne a magyar nemzet, hanem azt: ’magyar nemzetiségű vagyok’, ’a magyarokhoz tartozom’.

Még a 19. század elején sem ekként határozták meg magukat a Kárpát-medence középső térségeinek lakói, hanem szűkebb pátriájuk szerint. – Ahogy Bálint Sándor hatalmas műve címébe emeli: *A szögedi nemzet*.¹ Mert e város lakói magukról azt mondták: „szögedi nemzet vagyok”, vagyis szegedi származású, nemzetiségű, a városiakkal atyafiságos a kijelentő. Másszóval mindkét kijelentés egy-egy eredetközösségre utal, amelyek nem állnak ellentmondásban egymással. Mégis: a helyi ’nemzetek’ lassan átadták helyüket a legnagyobb közösségnek, a nemzetnek.

Mindez a 19. század első felében játszódott le. 1848. október 4-én, amikor Kossuth toborzó körútján Szegeden járt, e szavakkal kezdte beszédét: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazám oszlopa!”² Szeged ’népe’ itt már csak a nemzet egyik része, s hogy éppen büszkesége, oszlopa, abban nemcsak bibliai utalás rejlik, hanem az itteni születésű Dugonics András Szegedmitológiájának elismerése is, amely szerint az ország és nemzeti fejlődésének igazi központja a Tisza-vidék, azon belüli is a középpont a Tisza és a Maros összefolyása, vagyis Szeged.³

S még egy szál Dugonics és Kossuth között: bár nem elsőként emlegeti,⁴ de Dugonics terjesztette el a ’Magyarok Istene’ különös jelzős szerkezetét, amely 1848-ban Petőfi *Nemzeti Dalában* refrénként hangzik fel a versszakok végén – Kossuth pedig gyakran használta ezt a kifejezést 1848-ban, ugyancsak a mozgósítás szándékával, éspedig Szegeden is (emléttett rövid beszédében kétszer is.)

---

¹ Bálint Sándor: *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. Szeged, 1977.

² Kossuth Lajos 1848–49-ben III. Kossuth Lajos az OHB élén I. (S. a. r. Barta István) Bp. 1963. 78. (A „Szegednek népe, nemzetem büszkesége” kijelentés az ország első egész alakos Kossuth szobrának — avatták 1902-ben — talapzatára van vésve, ekkorra már szállóigévé vált.)

³ Szörényi László: Dugonics András. In: Szörényi László: *Memoria Hungarorum*. Bp. 1996. 108–137. (Kossuth a beszédben azt is sejteti, hogy Pest-Buda feladása esetén Szeged lehet a főváros...)

⁴ Jelenlegi ismereteink szerint Szaitz Leo használta először. A kifejezés gyökere arra a téves elképzelésre vezethető vissza, hogy a magyarok elődei akkori szomszédaitól, a kínaiaktól már az ősidőkben egyistenhitet vettek át, amelyet a kereszténység felvétele tovább alakított, de ez a folytonosságot nem érintette.

A nemzet és a hozzá kapcsolódó kategóriák roppant jelentésváltozáson mentek át az 1790–1848 közötti évtizedekben. A Lajtai-könyv címének rövid idézete felelet egy 1773-ból származó tankönyv-kérdésre: „Mitsoda nemzet vagy? – Magyar nemzet vagyok.” Ugyanezen tankönyv, a Losontzi István írta, majd neve alatt publikált *Hármas Kis Tükör* 1842-es kiadásában már így fogalmaz: „Micsoda nemzetből való vagy? – A magyar nemzetből vagyok.” (13–14.) Mind ezt azért említjük a tankönyv-historiográfiával kapcsolatban, mert csak elismeréssel adózhatunk azoknak a merész reformkori tankönyvíróknak, akik e fogalmakat használták, jelentéstartalmukat óvatosan bővítették. És elismerés illeti azt a kutatót is, aki ennek a fogalmi dzsungelnek elemzésére vállalkozik, majd követi a tankönyvek erejében fogalomhasználati átalakulásukat, továbbá a magyar történelemről kialakított arányokat és értékeléseket. Mert a szerző, *Lajtai L. László* nem csupán a ’nemzetdiskurzus’ elemzésére vállalkozik. Mielőtt a tankönyveket — ha szabad így mondanom — kinyitná, az egyetemes történeti fogalmakat és a magyar történetírás kialakulását veszi vizsgálat tárgyává.

Az első rész (*Nemzet és történelem*) mintegy százötven oldala ismert meg a szerző módszertani eljárásával, a ’nemzet’ és ’nacionalizmus’ egyetemes fogalomtörténetével, majd ennek 19. századi magyarországi történetével. Némi töréssel ismét két egyetemes történeti alfejezet következik: a történelem modern koncepciójának kialakulásáról és a történettudomány nemzeti intézményesüléséről. Ezután a régebbi magyar múlt nemzetdiskurzusát ismerhetjük meg, s ezt követi a magyar történetírás intézményi megalapozása és magyar nyelvűvé tétele. Végül az 1848 előtti országtörténeti összefoglalásokat és annak ideológiai vonatkozásait tekinti át.

Nem ismertetjük e részeket közelebbről. Nem azért mintha az alapos historiográfiai, sőt olykor filozófiai fejtegetéseket (amelyek az ókortól a 19. századig ívelnek) feleslegesnek tartanók, hanem azért, mert a fejtegetésekben foglaltakkal egyetértünk. Már itt kiemelhetjük a szerző elismerésre méltó tájékozottságát, a legújabb német, francia, angol munkák hivatkozásait. Mivel ezen, főként fogalomtörténeti munkák recepciója egészében még nem történt meg, Lajtainál a téma bonyolultsága néhol a megfogalmazás bonyolultságával, olykor körülményességével társul. Az impozáns szakirodalmi ismeretek előtt kalapunkat emeljük. Csak *Horváth János* régebbi, de nagyon is modern szemléletű munkáinak felhasználását hiányoljuk, amelyek a latin-német-magyar nyelvnek előbb versenyét, majd a magyar nyelv felülkerekedését mesterien ábrázolják.

A könyv egynegyedét kitevő elméleti, az olvasói befogadást is alaposan igénybe vevő bevezető után újabb bevezető következik: megismerjük az 1848 előtti Magyarország oktatási intézményrendszerét, a közoktatás magyar nyelvűvé alakulását. Ezután lépünk közelebb a kor történelemoktatásához, annak pedagógiai eszközeihez. És elérkezünk végül magukhoz a történelem-tankönyvekhez. A szerző kellő gonddal meghatározza, hogy mi a tankönyv, mely munkák sorolhatók ebbe a kategóriába, s kik is írták ezeket a — néha igen sok kiadást megért — történelem-tankönyveket. A magyar nyelvű, ismert szerzőjű, magyar történelmi tárgyú tankönyvek „szövegkorpuszát” készíti el ekként az anyagfeltáró. Tizenhét szerző 129 kiadásban jelentetett meg tankönyvet, s eb-

ből a kutató 107-et tudott tanulmányozni. Ugyanezen tankönyvek 1848 utáni kiadásai közül még 58-at tárt fel a szerző, mivel a tankönyvszövegek 1848 utáni változásaira is kiterjesztette figyelmét. (A tankönyveket a *Függelék* katalógusa szedi sorba.) A kiadási rekordot, ismeretesen, Losontzi István – és névtelen javítói -vezetik, hatvanhat kiadással. (A *Hármas Kis Tükör* későbbi kiadásainak csak egy része történelem, egészében egy népiskolai „mindenes” tankönyvvé fejlődik. Az évszázadig tartó töretlen siker és elismertség e tankönyv-sorozat további elemzését igényli.) – A többi szerző átlag három-hat kiadással szerepel. A tankönyvek egy része fordítás latinból és németből, sőt kétnyelvű (kéthasábos) kiadásra is van példa. A 18. században a könyvek többsége Pozsonyban, a 19. század első felében már Pest-Budán jelent meg. A szerzőket vizsgálva érdekes tény, hogy a református és evangélikus szerzők együttesen többségben vannak a katolikusokkal szemben. Az 1840-es évektől pedig egyre jelentősebb *Horváth Mihály* tankönyvírói munkássága, aki a század második felében Magyarország története c. munkájának számtalan kiadásával szinte monopolhelyzetbe kerül. „A kezdőpontot jelölő 1841-es, épphogy hét ív terjedelmű kisebb tankönyvtől három évtized leforgása alatt, 1872-re végül a tizennégy kötetre bővülő (a reformkor és a „függetlenségi háború” elbeszélésével kiegészült) monumentális *Magyarország történetévé* terebélyesedett e narratíva-folyam.” (246.) (A szerzők születési helyét, társadalmi pozícióját, felekezését ugyancsak a *Függelék* egy katalógusa sorolja fel.)

A munka felénél kinyílnak végre előttünk a korabeli történelem-tankönyvek. A harmadik, *Nemzet és szövegközöttség. A tankönyvek transztextuális nemzetdiskurzusa* címet kapott rész a tankönyv-szövegek *transztextuális vonatkozásait* vizsgálja, vagyis az elő- és utószavakat, ajánlásokat, mottókat, jegyzeteket stb. (Az elemzést itt is elméleti bevezetés előzi meg, indokoltan, mert a szerző a magyar historiográfiát tekintve egészen új utakon jár.) Lajtai megvizsgálja a könyvcímeket: a leggyakoribb jelölő szó a „magyarok”, ezt követi a „Magyarország”. A *Hármas Kis Tükör* a történeti résznél az 1820-as évektől a *Magyar Birodalom* megjelölést alkalmazza, a belső címadásnál mindvégig a *Magyar Nemzet* mellett marad. Érezhető általában is, ahogy a politikailag semlegesebb „magyarok” megjelölést előbb a Magyarország, majd a Magyar Birodalom címbe megjelenése váltja fel. A tankönyvekből tanulók számára tehát az osztrák tartományok éppúgy külföldnek számítottak, mint mondjuk Franciaország vagy Hollandia. A mottókat illetően előbb az ókori klasszikusok dominálnak, többnyire eredeti nyelven, de ezek egy része is a hazafiságra serkent. Az évtizedek előrehaladtával fokozatosan kiszorítják a klasszikusokat a magyar szerzőktől vett, csaknem kizárólag hazafias ihletésű verssorok. Nem mindegyik szerző írt előszót művéhez. Ha igen, akkor többségük a történelem erkölcsi példatár voltát hangsúlyozza, a magyar nyelv felé fordulást magyarázza. A tankönyvírók többsége jegyzeteket is használt, többnyire megadják a hivatkozás leőhelyét, előadásuk bizonyító anyagát, avagy bővebb kifejtést adnak. Mindenesetre „semilyen összefüggés nem mutatható ki a tankönyvek terjedelme és a célzott iskolai korosztály (vélelmezett) értelmi szintje, valamint a lábjegyzetek gyakorisága, egy lapra vetített „sűrűsége” és jellege között.” (295.)

Áttérve az intertextuális, vagyis a szövegek közti idézetek (történetírói hivatkozások, versek, általában véve tipográfiaiilag elkülönült „idegen” szövegrészek) vizsgálatára, szerzőnk megállapítja, hogy hat szerző alkalmaz kortársi versidézeteket, amelyek a múlt bemutatása mellett a jövő alakítására buzdítanak. Hagyomány, hogy versidézettel zárnak, melyek között a *Hymnus* és a *Szózat*, továbbá Kisfaludy *Mohácsa* gyakran szerepel. A tankönyvek függelékéi olykor a császárhimnusz (*Gotterhalte*) is közlik. Lajtai a császárhimnusz magyar fordításainak finom elemzésével mutatja be, hogy hogyan tompították a birodalmi egységet sugalló szövegnek a magyarok érzékenységét sértő részeit. A „császár” helyett uralkodót mondtak, vagy egyszerűen megnevezték Ferdinándot, sőt a *Hármas Kis Tükör* 1849. évi kiadása fordításában egyenesen a *magyar királyt* áldaná meg, hozzátéve, hogy „a magyarok szent istene” vezesse „édes nemzetünk”!

Innen térünk át az „illusztrációs paratextusok”-hoz, vagyis a tankönyvekben megjelenő képekhez, illusztrációkhoz, térképekhez. Utóbbiak többnyire csak Magyarország és Erdély bemutatását adják. Érdekes fejlemény, hogy a későbbi kiadások már egy lapon közlik Magyarország és Erdély térképét, sőt egymás mellé teszik, majd szinte összeolvasztják Magyarország és Erdély címerét. Képeket meglepően nagy számban egyedül Bedeó Pál tankönyve közöl. A képek némelyike szerkesztett, a középpontban áll egy jelenet, amelyet uralkodói, politikusi portréi vesznek körül. Három ilyen képe van: Attila hun király Róma előtt, Zrínyi szigetvári hőstette és az országgyűlési felajánlás Mária Terézia jelenlétében. A képek kompozíciója azonban inkoherens, Attila jelenetét későbbi uralkodók portréi veszik körül, Mária Teréziát régebbi királyok képei környezik. A szerző figyelmét az sem kerüli el, hogy a magyar „vezérek”, sőt még a koronázási díszben lovagló V. Ferdinánd is, fehér lovon ülnek – Ferenc József pedig abszolutizmus -kori ábrázolásain fekete lovon parádézik.

Az utolsó, negyedik részben elérkezünk magukhoz a tankönyvszövegekhez. (*Nemzet és fogalomhasználat. A ’történelem’, ’nemzet’, és ’állam’ fogalmi hálójának jelentésmezői az 1848 előtti magyar tankönyvnarratívákban.*) Az 1777-es első *Ratio Educationis* Szent Istvántól kezdve rendelte el tanítani a magyar történelmet. Az 1806-os második *Ratio* pedig a kezdést korábbra tette: „A magyaroknak e földre való bejövetelétől kezdve” tanítsák a történelmet. – Ehhez képest igen csak meglepő, hogy a tankönyvek milyen nagy terjedelmet szentelnek a magyar őstörténetnek, értvén alatta a hun-avar-magyar rokonságot. Így lett az első bejövetel a hun elődöké, a második az avaroké, és a harmadik a magyaroké. A rendeletek az *ország* történetének tanítását írták elő, a tankönyvek — mint utaltunk is rá — a magyar *nemzet* történetét tárgyalták.

Az őstörténet a 18. században közérdeklődést kiváltó téma lett – vázolja fel Lajtai. Kibővültek a források (Anonymus, bizánci kútfők, Nesztor-krónika). Megjelent egy ötkötetes francia, kínai forrásokon alapuló belső ázsiai hun-mongol történet, amely a hunokat Kína határvidékére lokalizálta, s innen indította volna az ’ösmagyarokat’ is, akiknek kínai hatásra már egyistenhite lett volna. A képet azonban az 1770-es évektől mintegy összezavarta, hogy Sajnovics értekezése nyomán terjedt a lapp-finn-magyar *nyelvi* rokonság tétele, s ennek meg-

felelően az őshazát is északon kellett volna keresni. A nyelvi rokonság az ébredő romantika korában kezdett paradigmátikus jelentőségűvé válni, tehát a 'végre' megtalált nyelvi rokonságot eleinte rokonszenvvel fogadták, elfogadták. Utaltunk már arra, hogy Dugonics András szépirodalmi formában összeolvasztotta ezeket az elméleteket. Regényének 'ősmagyar' (Attila-korabeli) címadó hősnője, *Etelka*, Karjelből (Karéliából) kerül Magyarországra. Az 1786-ban először megjelent, kulcsregénynek számító, három kiadást megért regény lett az első magyar regény, de legalábbis az első magyar könyvsiker. Dugonics igen részletes jegyzetapparátussal, tudósi felkészültséggel tette csaknem olvashatatlaná művét. A későbbi kiadásokhoz megadta „Etelka kulcsát”, vagyis a regény II. József korára vonatkozó értelmezését. „Ez a „pánmagyarnak” nevezhető (tudományos és szépirodalmi) diskurzus egyrészt mind szürreálisabb dimenziókat öltött... 1830 után viszont gyorsan és látványosan marginális helyzetbe szorult”. (411.)

A Szent István előtti történelem a tankönyveknek mintegy 11 százalékát teszi ki. „Az őstörténeti narratíva kronológiai és tematikai tekintetben rendkívül heterogén szerkezetű”. (413.) Az előadásban ugyan a tankönyvszerzők igyekeznek kiküszöbölni a szakmában is mutatkozó inkoherenciákat, az elbizonytalanodás azonban világosan nyomon követhető. Közös viszont a hun-magyar rokonság szinte teljes körű elfogadása. A hunok előtti őstörténet azonban szinte mindegyik szerzőnél homályban marad. Felmerül a biblikus leszármaztatás is (főként a 18. század végéig, majd újra Horváth Mihálynál). Tíz tankönyvíró — vagyis a többség — leteszi a garast a Kína melletti ős-őshaza mellett — s csupán egyetlenegy tagadja. Az ősmagyarok egyistenhitét valamennyi szerző elfogadja (noha a 'Magyarok Istene' kifejezést nem használják⁵).

Árpád vezér honfoglalása mint egy régi örökség birtokbavétele, avagy — más hangsúlyokkal — mint fegyveres hódítás jelenik meg.⁶ A honszerzők fő érdeme a geopolitikai stabilitás megteremtése, amely az egyik szerzőnél 1861-re már egy „Magyarország hivatása” című paratextussal bővül, amely a fejlett német civilizáció átvételét, és a Balkán felé való terjesztését jelöli ki a magyarok történelmi céljaként.⁷ Az eredetközösségi nemzetmeghatározásoktól Horváth Mihály hagyományközösségi narratíváján keresztül érkezünk el a geopolitikai meghatározottságú művelődési-kulturális transzfer feladat-megfogalmazásához, vagyis a magyar nemzet jövőre irányuló céljának kijelöléséhez.

Ami az álláspontot illeti, a „vérszerződés” a tankönyvek kétharmadában szerepel, nagyjából az 'első alkotmány' értelmében. A korszak elején még az erős, személyes fejedelmi hatalom áll az értelmezés középpontjában, a korszak

⁵ Talán a kereszténység tanaira nagyon is ügyelő cenzúra törölte ezt a „pogány” kifejezést a tankönyvekből?

⁶ Érdemes lenne egy mikrofilológiai vizsgálatra, hogy a 'magyarok kijövetele' eredetileg gyakran használt formulája hogyan váltódik fel a 'magyarok bejövételével'. Utóbbi kifejezéssel válik el az ős-haza az 'igazi', a 'megtalált' Kárpát-medencei hazától.

⁷ Ilyen küldetést szánunk 1848-ban a magyaroknak a velük rokonszenvező német képviselők a frankfurti német Nemzetgyűlésen, s ugyanezt fejtik ki Gorove István az 1848-as magyar országgyűlésen. Vö. *Gergely András*: A német nap és a kisállami bolygók. A nemzetközi rendszer német és magyar jövőképe 1848-ban. Holmi, 1998. 3. 329–337.

vége felé viszont a fejedelmet övező tanács hatalmi jogosultságai kapnak nagyobb figyelmet. A pusztaszeri országgyűlésből eredeztetik a tankönyvek a magyarok 'szabad' (nemes) mivoltát, és az itt talált nemzetiségek 'szolga-néppé' degradálását. (Akik közé később lesüllyednek a fegyvert fogni nem hajlandó magyarok – ekként tompítódik a nemzetiségi alapú szembeállítás.)

Szent István jelentősége ezekben a narratívákban nem kimagasló. Királyi címének felvétele csak formalitás, hatalma korábról, a nemzeti szuverenitásból ered. A koronát sem méltatják különös figyelemre.

Ami az Aranybullát illeti, „fokozatos interpretatív átalakulás” ment végbe, amelynek köszönhetően az Aranybulla megítélése a korszak végére nemesi privilégiumból, néhány esetben, „szentül megtartandó nemzeti szabadságlevélle, majd alaptörvényé, az ország alkotmányává fejlődött”. (493.)

Végül nagy ugrással II. József korát vizsgálja még a szerző. Az 1790-es évek elejéig II. József civilizatorikus, méltányolt intézkedései állnak az értékelések centrumában. Az 1830-as évektől — már korábban regisztrálható fokozatos átmenettel — főként az ország alkotmányát sértő józsefi rendelkezésekről beszélnek.⁸ A korszak végén Horváth Mihály teremt e nézetek között szintézist: az országot alkotmányosértő kihívások érik, amelyek felébresztik a nemzeti érzületet. József uralma szinte sorsszerű annyiban, hogy dialektikus módon általa kezdődik, általa provokáltatik ki a nemzeti újjászületés.

A tankönyvek végső megállapításaiban fokozatosan a jövőhorizont tágabbra nyitása jut érvényre. Háromnegyedük zárul jövőre irányuló perspektíva felvillantásával. Az uralkodó iránti hálaadás-várákozás itt-ott még fennmarad, de túlnyomó a közösség jövőendő feladatainak meghatározása, a nemzeti vállalkozások kollektív sikerének reménye.

A tőlünk telhető rövidséggel felvázoltuk Lajtai L. László alapvető munkájának tartalmát, új megállapításait. Adott tehát egy elméleti jellegű, igényes bevezetés, ahol a szerző imponáló biztonsággal igazodik el a különböző tanok és divatáramlatok között. Úgy érezzük, egyedül a „modernitás”, „modernizálás” kifejezése csúszott ki fogalmi hálójából, amelynek tartalmát nem definiálja. Időnként a magyar reformkori fejlődést is a „modernitással” kapcsolja egybe, pedig a szó le van foglalta a nagyvárosiasodásra, a gyáripar fejlődésére.

Bibó István hívta fel a figyelmet a nemzetiségi (román, szlovák stb.) tanítók dualizmus kori szerepére a kisebbségi nacionalizmus kifejlődésében. Talán a „magyar nemzeti fejlődésben” is kiemelt szerepe volt a reformkori tanítóknak (éppúgy, mint Horvát Istvánnak az egyetemen). A társadalmi összetevők, a kispolgárosodás jelenségén⁹ túlmenően, még nincsenek feltárva.

Saját, de a szerző által inspirált véleményünket röviden, egyszerűsítve elmondva: a még mindig erősen tagolt akkori magyar társadalomban már az eredetközösségi nemzetkonceptió, a hun atyafiságtól való közös leszármazás érzelmi közösséget teremtett,¹⁰ amelyet lassan-lassan — a népies irodalom fejlődésé-

⁸ A *Függetlenségi Nyilatkozat* még a Habsburg királyok sorában sem ismeri el azután II. Józsefet.

⁹ *Vörös Károly*: Petőfi és a pesti kispolgár. In: *Petőfi és kora.* (Szerk. Lukácsy Sándor és Varga János) Bp. 1970.

¹⁰ Illyés Gyula például — nyilván első tanítói hatására — fenntartotta kétségeit a finnugor rokonságot illetően.

vel — szélesebb körben tudott felváltani a hagyományközösségi koncepció. Végül erre épülhetett az érdekegyesítés gondolatán alapuló, összetettebb, jövőre irányuló, autopoietikus nemzetfelfogás.

Maga Lajtai összekapcsolja az 1790 előtti évszázadok közösség-eszméinek alakulását az általa intenzíven megvizsgált korrallal. És amikor a „tankönyvkorpusz” elemzéséhez ér, egyik célkitűzésként ugyancsak az idő folyamában vizsgálja meg, hogy az 1790–1848 közötti évtizedek (kitekintéssel 1867-ig) milyen változásokat hoztak a tankönyvekben. Nagy segítségére van, hogy egy-egy tankönyv évtizedekig volt használatban, az újabb kiadásokat pedig átdolgozták, új szövegeket, új illusztrációkat toldottak bele. De éppúgy árulkodóak a megszünt, kifulladás kiadások, vagy az újabban megjelenők tartós sikere. Bámulatos teljesítmény a Horváth Mihályé, mint a *nagy nemzeti narratíva* megalkotójáé. 1841-től nemcsak tankönyv-sorozata jelenik meg szinte évről évre, és pedig bővített kiadásokban, hanem *ugyanezt* a narratívát kínálja a „felnőtt” közönségnek, s ennek alapján építi fel *magnum opus*-ait, a reformkorról és az 1848/49-ről szólókat.¹¹

Lajtai másik elemzési módszere a nagyjából egykorú tankönyvek párhuzamos összehasonlítása. Jelzi először azok terjedelmét, s azt, hogy pl. egy verses broszúra és egy többszáz oldalas, jegyzetekkel zsúfolt tankönyv nehezen vehető egybe – de megteszi, a kellő óvatossággal és módszertani jártassággal. A két — az időbeli alakulásra figyelő és az egykorúak összevetésén alapozó - eljárás folyvást ismétlődik az egyes tematikus vizsgálódásokkor (pl. őstörténet, II. József kora), eléggé bonyolult szerkezetet eredményezve, de meggyőző eredményekre jutva. Historiográfiánkban egyedül Lajtaitól ismerhetjük meg az ekkoriban tanított gyermekek történelmi tudatvilágát. Elemeit — bár a szerző, teljes joggal, nem bocsátkozik spekulációkba — a nem-iskolázott, magyarul analfabéta tömegek irányába közvetíthette az iskolások által „elmesélt” ismeretanyag, de közvetíthette a szószék is. Hiszen a papok, lelkészek ilyen iskolázottság alapján kapcsolhat össze múltat és jelent. (Egy következő kutatási lépés a prédikációk ilyen tárgyú elemzése lehetne.)

Lajtai L. László kiváló elméleti felkészültséggel, nagy forrásanyagot feldolgozva adta közre munkáját. Maga is jelzi, hogy a német nyelvű tankönyveket, a fordítások révén, bevonja tárgyalásába, de *ugyanezt* nem végezhetette már el a korábbi latin nyelvű tankönyvek vonatkozásában. Kitekint a nemzetiségi tankönyvek felé is. A szerzővel szemben csupán a cenzúra-anyagok feldolgozását fogalmazhatjuk meg hiányként. Nem tudjuk, mit húzott ki s mit engedett át a cenzúra? – A tankönyveknél szenzitívebb anyag nemigen kerülhetett a kezükbe.

Különösen meglepő a hatóságok engedékenysége 1849 után, amikor pl. megjelenhetett a *Hármas Kis Tükör* helyesírási tanácsadó részében a tavaszi hadjárat győztes csatáinak felsorolása, vagy Lajtainál arra találunk adatot, hogy a császárhimnusz királyhimnusszá formálva lát magyarul napvilágot.

¹¹ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig I–II. Genf, 1864; *Uő*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I–III. Genf, 1865. Mindkét munka további, javított-bővített kiadásokban is megjelent.

A megjelent kötet eredeti változata egy PhD értekezés, amely az ELTE Atelier műhelyében készült, kiegészülve (a kézirat vitája után) a Bibó István Szellemi Műhely tanácsaival. Kiváló, historiográfiai jelentőségű munka született. Intézményi babáskodással – de a művet Lajtai L. László hordta ki. (*Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi műhely. Eszmetörténeti könyvtár 18. Bp. 2013. 643 o.*)

LÁSZLÓ L. LAJTAI: „MAGYAR NEMZET VAGYOK” (I AM THE HUNGARIAN NATION).

The National Discourses of the First Hungarian History School-books

by Gergely András

(Abstract)

The bulky monograph of László Lajtai goes a long way past the aim set by the title, namely an examination of the idea of history in the history school-books written during the Hungarian reform era. It practically offers a general survey of the science of history in Hungary in the 18th and 19th centuries, with regards to both the previous centuries and to the development of European historiography. The research undertaken within a thus enlarged framework provides sufficient proof that the authors of simplifying school-books, while of course willingly employing old legendary topoi, were generally well-versed in the historical science to date. As for the authors, their social standing, confessional background and studies are analysed, and, as far as possible, the material and intellectual reasons underlying their literary engagement are also revealed. Some of them managed to attain „immortality”, that is, the construction of a historical narrative that remained in use for several decades to come and thus shaped the thinking of successive generations. Such was for instance, the manual of István Losontzi for the elementary schools, or that of Mihály Horváth for the secondary schools.

The school-books of the reform era represented universally the idea of an independent Hungarian statehood, and hardly made any reference to the entire Habsburg Empire after 1526. On the other hand, important, albeit not always long, sections dealt with Hungarian prehistory, that is, the centuries preceding 896. (The edicts on education, on the other hand, would have started the teaching of Hungarian history from about 1000.) The school-books ignored the limits set by the edicts, but also those of censorship. They played a very important role in the process of Hungarian nation-building, a role that was out of keeping with their in itself fairly modest scientific achievement.

S. Varga Pál

LAJTAI L. LÁSZLÓ: „MAGYAR NEMZET VAGYOK”

Irodalomtörténeti jegyzetek az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelem-tankönyvek nemzetdiskurzusát feldolgozó monográfiához

Ha irodalomtörténész szól egy eszmetörténeti tárgyú könyvről, az óhatatlanul egyoldalúsággal jár. Mentségéül szolgáljon, hogy e nézőpontot maga a könyv kínálja fel – ugyanis azzal a ritka esettel van dolgunk, hogy szerzője otthonosan mozog a korszak irodalomtörténetében, sőt, az irodalomelméletben is.